

РЕЛІГІЙНІ СВЯТА В ЖИТТІ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ПОВОЄННОЇ НІМЕЧЧИНИ

Олена Подобєд

УДК 2-562(430=161.2-054.73)“195”

У статті з'ясовано, що українські переміщені особи відзначали такі релігійні свята, як Різдво, Щедрий вечір, Водохреща, Великдень, Трійця, Петра і Павла та ін. Проаналізовано, яких трансформацій зазнали підготовка та проведення релігійних свят у середовищі українських переміщених осіб повоєнної Німеччини.

Ключові слова: українські переміщені особи, Німеччина, релігійні свята, Різдво, Великдень.

В статье определено, что украинские перемещенные лица отмечали такие религиозные праздники, как Рождество, Щедрый вечер, Крещение, Пасха, Троица, Петра и Павла и др. Проанализированы изменения, которым подверглись подготовка и проведение религиозных праздников в среде украинских перемещенных лиц послевоенной Германии.

Ключевые слова: украинские перемещенные лица, Германия, религиозные праздники, Рождество, Пасха.

The article ascertains that Ukrainian displaced persons observed such religious holidays as Christmas, Christmas Eve, Epiphany, Easter, Pentecost, the Feast of Sts. Peter and Paul, prime Apls, and others. It also analyses what transformations have been undergone by the preparation and carrying out of religious feasts among the Ukrainian displaced persons of post-war Germany.

Keywords: Ukrainian displaced persons, Germany, religious feasts, Christmas, Easter Day.

У житті українських переміщених осіб, які в роки Другої світової війни з різних причин опинилися на території Німеччини, були не лише будні, але й святкові дні. Українці відзначали релігійні, загальнонаціональні, сімейно-побутові та народні свята. Це давало їм можливість утекти від буденності з її постійними проблемами, пов'язаними з невлаштованістю побуту й регулярним недоїданням, загрозою примусової репатріації до СРСР, пошуком роботи та шляхів виїзду за океан. Святкові дні, дні відпочинку не лише давали можливість переміщеним особам зробити перерву в щоденних справах і клопотах, отримати емоційну розрядку, але й створювали умови для спілкування, особливо з рідними та друзями, які були розкидані по різних населених пунктах Німеччини. Зазначена проблема не була об'єктом спеціального дослідження, що й зумовлює актуальність розвідки.

Проблема знайшла часткове висвітлення в працях В. Маруняка та О. Подобєд. Основу джерельної бази становлять матеріали архівів, періодики, спогади учасників подій та листування.

Автор ставить за мету з'ясувати, які релігійні свята відзначали українські переміщені

особи та в чому проявилися особливості святкування в повоєнній Німеччині.

Традиційно одне з головних місць у житті українців посідали релігійні свята. Однак з приходом на українські землі радянської влади до календаря почали вносити зміни. Спочатку дванадцять найважливіших церковних свят було проголошено вихідними днями. Зрозуміло, що їх не відзначали на загальнодержавному рівні, адже релігію проголосили особистою справою кожного. Починаючи з 1924 року, кількість церковних свят у радянському календарі почала неухильно зменшуватися і до 1930 року зійшла нанівець. Окрім того, влада чинила перепони та відволікала віруючих від відзначання церковних свят, зокрема організовуючи на Великдень концерти й суботники. Зрозуміло, що цілковито викоринити традиції відзначання релігійних свят радянській владі не вдалося. Святкування відбувалися таємно в домівках віруючих.

У свою чергу окупаційна влада повоєнної Німеччини не чинила перешкод на шляху відзначання переміщеними особами свят за церковним календарем. Українці в таборах Ді-Пі (з англ. *Displaced Persons, DP* — переміщені

особи) мали можливість задовольняти свої духовні потреби, відвідуючи церкви — православні, греко-католицькі, євангельсько-баптистські та католицькі (приміщення останніх подекуди орендувала Українська автокефальна православна церква [6]), а також відкрито відзначати релігійні свята в колі рідних і друзів. Релігійні свята знову набули масового характеру. Особливість святкування в повоєнній Німеччині, на відміну від Батьківщини, полягала ще й у тому, що в одному таборі опинилися українці з різних регіонів України, що й призвело до певного міксування, тобто змішування, традицій.

У храмах парафіяни мали можливість придбати свічки, проскури, натільні хрестики, ікони, молитовники та відповідну літературу. Запалена свічка вважалася невеликою пожертвою Богові, свідченням того, що серця молільників полум'яніють любов'ю до Нього. У святкові дні парафіяни купували в церквах свічки, запалювали їх, молилися й таким чином сподівалися на милість Божу. До речі, свічки в церквах (одна свічка у Свято-Введенській церкві у м. Ашафенбург у 1946 р. коштувала дві марки [1, оп. 3, спр. 6, арк. 12, 12 зв.]; заробітна плата настоятеля та дяка-диригента того самого року і в тому самому храмі становила 300 марок на місяць, паламаря — 100 [1, оп. 3, спр. 5, арк. 4]) навіть за умов економічної кризи та безгрошів'я парафіяни мали неабиякий попит, тому, незважаючи на витрати церкви на придбання свічок, прибутки від їх продажу становили значну частку.

Зазвичай таборами намагалися святкувати Різдво так, як навчили батьки, турбувалися за святковий стіл, на якому обов'язковою ритуальною стравою мала бути кутя. У таборних церквах відбувалися всенічна, урочисте богослужіння [8, с. 37], яке збирало чимало людей різних конфесій. Слід зазначити, що храми намагалися пишно прикрасити до свята, зокрема квітами [1, оп. 3, спр. 5, арк. 16]. Також у церквах або винайнятих для проведення літургії приміщеннях проводилися концерти церковних хорів, які виконували українські

колядки та щедрівки, а також народні канти [1, оп. 1, спр. 1, арк. 19]. У парафіях намагалися організувати громадську кутю [1, оп. 1, спр. 12, арк. 1 зв.], щоб кожен міг скуштувати ритуальну страву й таким чином долучитися до свята. Усі зазначені заходи створювали святкову атмосферу, дарували душевну рівновагу, і кожен християнин, навіть перебуваючи на чужій землі, міг відчутися свято народження Христа.

Святкували Різдво, як правило, гуртом. Зрозуміло, що свято було приводом зустрітися на чужій землі з рідними, друзями та й просто знайомими і за цікавою розмовою, жартами та піснями відволіктися від Ді-Півських буднів. Водночас колективне святкування обумовлювалося також економічними реаліями життя переміщених осіб [5]. Карткова система розподілу продуктів не давала можливості одній сім'ї накрити пристойний святковий стіл, тому кожен запрошений на свято заздалегідь приносив свою частину «карткових» продуктів, окрім того, деякі продукти доводилося купувати, обмінювати, «випрошувати» чи «зорганізовувати» [3, с. 89]. Сучасниця подій Іванна Зельська згадувала, що саме в такий спосіб на столі з'являлися «то цибулина, грудка товщу, жменя круп, пшениці, маку чи 2–3 бараболини, жменя-дві муки» [3, с. 89–90].

Коли продукти й посуд, як кухонний, так і столовий, було зібрано, починався процес приготування традиційних для українців пісних різдвяних страв. Серед них слід назвати борщ, вареники, голубці і, звичайно, кутю. Процес приготування страв мав колективний характер. Готували досвідчені в цій справі господині, згодом до них приєднувалися дівчата, а потім приходили чоловіки і хлопці. Колектив поповнювався, ставало веселіше, можна було почути жарти. Хто допомагав готувати, хто накривав на стіл.

Увечері всі запрошені сідали за святковий стіл, за яким лунали колядки. Зазвичай починали з колядки «Бог предвічний народився», далі співали інших колядок, зокрема і регіональних, оскільки за одним столом на німець-

кій землі збиралися українці з різних областей України. Після того ходили колядувати до сусідів, друзів і знайомих, як співалося в одній з колядок: «Підем, пане-брате, / Від хати до хати / Чистим серцем добрим людям / Заколядувати». Пригадуючи Різдво 1947 року, письменник У. Самчук занотував: «Було якось дивно святкувати це свято так дуже по-українськи в такому дуже не-українському оточенні» [8, с. 175].

Виконували колядки з різним настроєм, коли з веселим, а коли й зі сльозами на очах, оскільки згадували своїх рідних, які залишилися в Україні, і невимовно сумували за ними. Так, І. Зельська згадувала, що, відзначаючи в колі рідних та знайомих Різдво 1946 року, «на звук коляди у присутніх виступили сльози, потім ломилися голоси, й насилу докінчили співати першу стрічку» [3, с. 90].

Окрім виконання колядок, за святковим столом обмінювалися спогадами про Батьківщину, обговорювали нагальні проблеми сьогодення, передовсім небезпеку примусової репатріації до СРСР, а також жартували. Хоча зі зрозумілих причин святковий різдвяний настрій був не в усіх українських переміщених осіб. Деякі родини на Різдво були без куті й калачів, поза галасливими компаніями. Перебуваючи у своїй кімнатці чи то в таборі Ді-Пі, чи то у винайнятому помешканні, вони поринали в спогади про життя в Україні, переглядали світлини минулих років [8, с. 37]. Поетеса Ганна Черінь у щемливому вірші «Різдво» (1946) констатувала: «Невеселе Різдво на чужині». Авторка згадала про колоритні традиції святкування Різдва Христового на рідній землі й наприкінці висловила віру: «Молода розцвітне Україна <...> / Загудуть ще святкові дзвони. / Погуляємо ще на Різдво ми!» [2, арк. 1, 1 зв.].

Окремо слід зазначити, що Німеччина — країна переважно з населенням католицького віросповідання, тому на її території був поширений католицький церковний календар, який, як відомо, не збігався із православним. Це у свою чергу внесло корективи в життя української

православної громади. Для відзначання найбільших релігійних свят державою надавалися вихідні дні. Одне з них — Різдво Христове, яке католики святкують за новим стилем у ніч із 24 на 25 грудня. Ці дні оголошувалися днями відпочинку для всього населення Німеччини. Українці, які опинилися в Німеччині, мали можливість використати ці дні на власний розсуд. Наприклад, родина Самчуків якось на католицьке Різдво їздила на гостину до своїх друзів Гартманів [8, с. 265]. Водночас Українській автокефальній православній церкві за умов, що склалися, доводилося йти на певний компроміс. Розуміючи, що 6—7 січня, які були в Німеччині робочими днями, українська громада не зможе прийти на службу Богу, її відправляли 24 і 25 (або 25 і 26) грудня. Хоча церковне свято Різдва Христового все одно відзначали 6 і 7 січня за установленим порядком [1, оп. 1, спр. 1, арк. 6]. Принаймні саме таке рішення ухвалила на своєму засіданні на початку грудня 1944 року Церковна рада Свято-Михайлівської української православної парафії в Берліні.

Наступною святковою датою після Різдва Христового в православному календарі є 13 січня — Щедрий вечір, або свято Меланки. О десятій годині вечора в таборових церквах розпочиналися всенічні, опівночі — молебні. Кожну відправу єпископ закінчував словами: «Не допусти, Господи, померти нам на чужині». Із легкою іронією зауважив письменник У. Самчук: «Невідомо, яку реакцію викличе це у небесних інстанціях, але тут ці наші слова не завжди покриваються відповідними ділами, а тому здається, що Той там: Покинув нас на сміх людям, / В наругу сусідам» [8, с. 39].

На Меланку влаштовували не лише святкування в родинному колі, але й забави, маскаради [9, с. 18]. Так, 14 січня 1948 року з нагоди Щедрого вечора в редакції газети «Українські вісті», що в м. Новий Ульм, головний редактор видання І. Багрянний влаштував вечірку, на яку було запрошено як співробітників, так і дописувачів часопису [8, с. 268].

На Водохреща українські переміщені особи готували пісні страви, також проводи-

лися літургія та водосвяття [1, оп. 1, спр. 12, арк. 2 зв.] у таборових або винайнятих церквах інших конфесій. Намагалися винайняти храм, який розташовувався біля водойми, щоб можна було освятити воду. До прикладу, у 1946 році одна з українських громад винайняла римо-католицьку церкву в Боденвері, у якій службу Богу провів о. Теофіл Гурко. У свою чергу хлопці вирізали з криги, що вкрила став, хрест, який пофарбували буряковим соком і встановили біля ополонки [3, с. 90]. Кожен охочий мав можливість після освячення води зануритися в ополонку. Указаний обряд викликав неабияке зацікавлення в німецького населення, яке проходило повз. Як слушно зауважувала І. Зельська, «це була добра нагода для пропаганди про Україну та її вікову культуру» [3, с. 91].

До одного з найбільших християнських свят — Великодня — таборяни готувалися заздалегідь. У спогадах У. Самчук писав: «Наші люди, як можуть, намагаються гідно, за старою традицією, зустріти це древнє свято» [8, с. 300]. Докладали зусиль, щоб на святковому столі обов'язково були паски та крашанки.

У кожній родині є свої традиції приготування до Великодня та відзначання цього свята. Так, у родині письменника Самчука саме до обов'язків Уласа Олексійовича входило фарбування крашанок.

Говіння, тобто піст та відвідування служб Божих і підготовка таким чином до сповіді й причастя, становило важливу складову церковних ритуалів, що їх дотримувалися українські Ді-Пі. Водночас одні церкви могли похвалитися значною кількістю парафіян, які говорили (150–200 осіб), а інші мали значно менше відвідувачів (25–30 осіб) [1, оп. 3, спр. 6, арк. 76]. Серед осіб, які говорили, більшість традиційно становили жінки, значна частка була чоловіків, долучалися до говіння і діти.

Українські переміщені особи в Чистий четвер намагалися ходити на читання Страсних Євангелій, у Страсну п'ятницю парафіяни були присутні на виносі та похороні плащаниці [1, оп. 3, спр. 6, арк. 76]. У Великодню ніч

українські переміщені особи намагалися ходити до церкви на службу Богу та святити паски. Із настанням Великодня скрізь усі христосувалися та цілувалися [8, с. 301], вітаючи один одного зі святом. Гостилися за принципом «від хати до хати». Наприклад, родина Самчуків на другий день Великодня 1946 року розговлялася в Новому Ульмі в земляків з Мизоча на Волині Олександра й Надії Даниленків, після того побувала в Білецьких, генерал-хорунжого Армії УНР Івана Омеляновича-Павленка та братів Воскобійників. У Воскобійників, які родом з Полтавщини, Самчукам пощастило скуштувати справжній миргородський борщ, що його приготувала їхня мати, «прекрасна господиня, якої не змогли здолати навіть табори» [8, с. 82].

Українські переміщені особи відзначали Трійцю, або, як називали в народі, Зелені свята [8, с. 101]. Джерела небагатослівні, але можна припустити, що Ді-Пі прикрашали свої скромні таборіві оселі різноманітною зеленню. Окрім того, це був привід зустрітися з друзями. У. Самчук згадував про Зелені свята 1947 року: «Були у нас люди і ми були в людей» [8, с. 220].

Свято Петра і Павла можна назвати кульмінацією літа, після чого починається поступовий перехід до осені. 12 липня 1946 року У. Самчук у своєму щоденнику залишив лаконічний запис: «Сьогодні дуже прикметне свято Петра й Павла» [8, с. 118]. Окрім служби Божої, у цей день у таборових клубах могли відбуватися також «забави» [8, с. 324].

14 жовтня православні християни відзначали свято Покрови Пресвятої Богородиці. Цього дня в церквах переміщені особи мали можливість почути святкову літургію [1, оп. 1, спр. 1, арк. 18].

У православному календарі важливим було свято Архангела Михаїла, що його відзначали в листопаді. В українських джерелах про традиції відзначання Ді-Пі вказаного свята знаходимо незначні відомості, натомість маємо згадку в джерелах російських переміщених осіб про урочисту службу Богу в російському таборі міста

Шлясгайм, що супроводжувалася прекрасним співом двох архієрейських хорів [7, с. 334], кожен з яких налічував майже по п'ятдесят осіб.

Розглядаючи феномен української планети Ді-Пі в повоєнній Західній Німеччині, не маємо підстав вживати термін «акультурація», оскільки це явище стане характерне для життя переміщених осіб згодом, після тривалого проживання в тій чи іншій країні. Водночас проживання в інонаціональному та інокультурному світі не могло не вплинути на українських Ді-Пі. Уже мовилося про адаптування різдвяних православних церковних служб до католицького календаря. Як відомо, молодь, на відміну від людей старшого віку, традиційно є більш відкритою до культурних впливів. Тож не дивно, що українські юнаки і юнки, які знайомилися з німецькою молоддю, інколи приймали запрошення на відзначання в родинному колі свят, притаманних німецькій культурі, зокрема релігійних. Цікавими видаються враження вихідців із СРСР про традиції святкування в Німеччині. Так, М. Клименко занотував: «Свято по-німецьки — це кава або чай із тістечками о третій годині дня» [4, с. 171].

Таким чином, релігійні свята посідали значне місце в житті українських переміщених осіб повоєнної Німеччини. Вони давали можливість відволіктися від щоденних турбот і поспілкуватися в колі рідних та друзів. Релігійні свята після років радянських заборон серед українських Ді-Пі Німеччини набули масового поширення й відкритого характеру. Серед релігійних свят, що їх відзначали українці, передусім слід назвати Різдво та Великдень. Реалії проживання українських переміщених осіб у Німеччині зумовили певні трансформації, зміни в підготовці та проведенні свят: православні церкви мали дещо підлаштувати служби Божі під католицький календар; відбулося певне міксування традицій, оскільки до свята долучалися таборяни з різних етнографічних регіонів України; колективний характер приготування до свят обумовлювався передовсім економічними реаліями побутування в таборах Ді-Пі.

Перспективами подальших розвідок є з'ясування особливостей відзначання сімейно-побутових свят у середовищі українських переміщених осіб повоєнної Німеччини.

1. Центральний державний архів зарубіжної україніки, ф. 23.

2. Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України, ф. 1301, оп. 1, спр. 1.

3. Зельська І. Відгомін: спогади. — Торонто : Новий шлях, 1989. — 139 с.

4. Клименко М. Из трех миров. Пережитое... непроходящее: «...Долг, завещанный от Бога». — Москва : Русский путь, 2011. — 396 с.

5. Подобед О. А. Економічна криза і життя українських переміщених осіб у повоєнній Західній Німеччині // Вісник Маріупольського державного університету : зб. наук. праць / гол. ред. К. В. Балабанов. — Маріуполь, 2016. — С. 93–99. — (Серія «Історія. Політологія»).

6. Подобед О. Українська автокефальна православна церква у Німеччині (1945–1950 рр.) // Нау-

кові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка. — Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. — Вип. 2. — Ч. 2. — С. 56–60. — (Серія «Історія»).

7. Русское зарубежье: музыка и православие: Международная научная конференция, Москва, 17–19 сентября 2008 г. / сост. С. Г. Зверевой; науч. ред. С. Г. Зверевой, М. А. Васильевой. — Москва : Дом русского зарубежья им. А. Солженицына : ВИКМО-М, 2013. — 616 с.

8. Самчук У. Плянета Ді-Пі. Нотатки й листи. — Вінніпег : Накладом Товариства «Волинь», 1979. — 355 с.

9. Черинь Г. Листи до Лицаря. 1946–1949. — Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2012. — 103 с.